

COLONIA AELIA MURSA.

Tamo gdje se je rimska dunavska cesta, prošav silne u zimsko doba teško prohodne močvare, što ispunjaju velik dio predjela blizu ušća Drave u Dunav, pa prebaciv Dravu, domogla nešto višega tla, stajala je na mjestu današnjega doljnoga grada Osijeka u rimsko doba kolonija Mursa. Već se je prethistorijskomu čovjeku to mjesto pričinilo veoma zgodnim, da se tu nastani. Njegove su potrebe bile jako neznatne, a oko Osijeka je zemlja plodna, pa je bilo dosta pašne za njegovu stoku; po šumama, koje su u ono doba skoro cijelu zemlju prekrivale, bilo je jelena i druge lovine, a Drava i mnoge bare krile su u sebi množinu riba, koje je svojim mrežama hvatao. Više taj čovjek za svoj opstanak nije ni trebao ni tražio. Dosele je doduše iz kamenoga doba na osječkom gradskom teritoriju konstatovana tekar jedna neolitička štacija u Hermannovom vinogradu,¹ ali nije nemoguće, da li nije još koja stajala baš i tamo gdje, kuda se prostire sadanji grad. Ljudi takova mjesta, gdje se je čovjek jednom nastanio, rado više ne ostavljaju. Tako nam i nahodaji predmeta iz kovinskih doba (bronsane i obijuh željeznih) i t. zv. keltskih novaca² dokazuju izvan svake dvojbe, da je i osječki teritorij ostao trajno naseljen, a da su Rimljani, kada su u Augustovo doba došli u ove krajeve Panonije, današnji Osijek našli napučen urođenim življem, koji je s njima trgovinu tjerao i neposredno prije a i iza njihova dolaska, pa među kojim su već za prvih careva njihove vojske ili pojedinci u trgovačkom poslu boravili; to posvjedočuju mnogobrojni novci iz vremena rimske republike i prvih careva, kojih se je u Osijeku već veoma mnogo našlo. Za velikoga dalmatinsko-panonskoga ustanka (6—9 posl. Kr.) borio se je negdje u okolici osječkoj s ustašima moesijski namjesnik Caecina Severus. Kao lokaliteti okršaja spominju se rijeka Drava i volcejske bare.³ Pod potonjima, koje se je tražilo na raznim mjestima, a koje se obično spominju kao palus Hiulca ili slično, mislim, da se imaju razumjeti velike močvare (kolođvarska i Palača) u osječkoj okolici, koje stvara potok Vuka, a nipošto bare zapadno od Vinkovaca, koje sa Vukom u nikakvom savezu ne stoje.⁴

U prvi kraj iz antiknih pisaca ne doznajemo ništa o existenciji kakova mjesta na osječkom teritoriju. Ja se tomu ni najmanje ne čudim, jer imena barbarskih sela na krajnjoj međi imperija rijetko bi kada pisce rimskoga doba zanimala, a panonsko mjesto na zemljištu današnjega Osijeka, bilo je samo veće ili

¹ Celestin u Vjesniku n. s. II. p. 104 i sl.

² Katančić de coll. mill. str. 21.

³ Dio Cass. 55, 29 i 32; Vell. Pat. II, 112, 4—6,

⁴ Sr. M. Brašnić Močvare između Murse (Osijeka) i Cibala (Vinkovaca) u progr. vink. gimn. za g. 1877/8 str. 16—19.

manje selo bez ikakove osobite važnosti. Vjerojatno mi je, da se je već i onda zvalo Mursa. U tomu imenu, koje nije rimsko, mogao bi biti sadržan epihorski naziv jednoga panonskoga plemena, koje je stanovalo na desnoj strani Drave blizu njezina ušća u Dunav. Ta bi pomisao bila dopuštena, što se u kasnije doba uz ime Mursa maior (današnji Osijek) spominje još i Mursa minor,¹ koja je ležala 10 rimskih milja na zapad, dakle blizu današnjih Petrijevacu. Što se grad na spomenicima češće nazivlje colonia Mursensium, to se ne može za potkrjepu toga nazora u račun uzeti. Za panonsko porijetlo imena Mursa govori u ostalom još jedan topografični naziv iz Panonije, naime ime mjesta Murselle blizu Arrabone (sadanji Đur) u gornjoj Panoniji.

Kasniji pisci rimskoga doba spominju grad pod raznim, ali bitno ne različnim imenima, naime Mursa maior,² civitas Mursa,³ Μούρσα πόλις,⁴ Mursa urbs,⁵ Mursa,⁶ Mursia,⁷ Μουρσία κολωνία,⁸ Μύρση,⁹ Μυρσόν.¹⁰ Iz tih se naziva ne bi svom sigurnošću dalo ustanoviti, kako se je grad zvao, ali na sreću imamo za to apsolutno mjerodavne podatke u mnogobrojnim suvremenim napisima, koji nam gradsko ime navode. Na napisima raznih krajeva rimskoga carstva Murzino sam ime našao svega 25 puta zabilježeno. U ablativu singulara bilježi se ono: col(onia) Ael(ia) Mursa,¹¹ d(omo) Mursa ex Pannon(ia) inferiore,¹² d(omo) Mursa,¹³ Aelio (pogrešno mjesto Aelia) Mursa,¹⁴ Ael(ia) Murs(a),¹⁵ d(omo) Murs(a),¹⁶ Murs(a),¹⁷ Fl(avia) Mursa.¹⁸ U pluralu imamo u nominativu Mursenses,¹⁹ u genetivu col(oniae) Murs(ensium),²⁰ u dativu Mursensib(us),²¹ a u ablativu de civitate Murse(n)se²² i ex civi(itate) [Mur]sa(?).²³ Po tomu je izvan svake dvojbe, da se je grad zvao Mursa i colonia Aelia Mursensium.

Da je grad Mursa stojao na mjestu današnjega Osijeka prvi je izrekao godine 1598 Lazius,²⁴ a to njegovo općenito poprilmjeno mnijenje, koje se daje

¹ Tab. Peut.; An. Rav. IV. 19; It. Hier. 562. (Mersella); Ptolem. II. 15 (Μούρσελλα).

² Tab. Peut.; An. Rav. IV. 19.

³ It. Ant. 131; It. Hieros. 562.

⁴ Steph. Byz. (Μούρσα πόλις Παιονίας κτίσμα Ἀδριάνου; λέγεται καὶ Μούρσιον); Zos. II. 43 (ἐν τῇ Μούρσῃ Παιονίας οὐσῆ παύλει), II. 45 (περὶ Μούρσαν πόλιν), II. 49 (ἐπὶ τὴν Μούρσαν), II. 50 (Μούρση, πρὸ τῆς Μούρσης).

⁵ Orosius VII. 29 (ed. Havercampi pogrešno „apud Marsum urbem“).

⁶ It. Ant. 232, 243, 265 bis, 267; Ammian. Marc. XV, 5, 33; Eutrop. X, 12 (apud Mursam), cf. IX, 8; Not. dign. Occ. p. 92 ed. Böcking. (Mursae); Socrat. H. E. II. 32 i Sozom. H. E. IV. 7, ali ju potonja dvojica pogrešno među u Galliju.

⁷ Aur. Vict. epit. 42 (apud Mursiam); Aur. Vict. de Caess. 33 (Mursiae; Mursina labes).

⁸ Ptolem. geogr. II. 15, 8 (više rukopisa ima pogrešno Μουσία, a jedan Μουδία).

⁹ Julian. imp. Or. I. ad Const. Ed. Spanh. p. 36, 48.

¹⁰ Simocatt. ad a. 591 (zadnja vijest o Mursi).

¹¹ CIL III. 3560.

¹² CIL VII. 341, uz oznaku sergijske tribus.

¹³ CIL VI. 2388s.

¹⁴ CIL VI. 3214.

¹⁵ CIL VI. 2397, 2833 (šest puta), 3235. Eph. ep. IV. 895 (dva puta). CIL III. D. LXXXIX.

¹⁶ CIL VI. 2386.

¹⁷ CIL VI. 2385. Eph. ep. IV. 896, I. 44.

¹⁸ Eph. ep. IV. 894. (valjda pogrešno Fl. mjesto Ael.)

¹⁹ CIL III. 3282.

²⁰ CIL III. 3288, Vjesnik n. s. IV. str. 37.

²¹ CIL III. 3282.

²² CIL V. 8770.

²³ CIL VI. 3373.

²⁴ Comment. reip. rom. l. XII. s. II. c. VI. Francof. 1598.

ustanoviti po mjerama u Peutingerovoj tabli i u itinerarima, naročito potvrđuju neki napisi, koji spominju gradsko ime, a koji su nađeni u samomu doljnjemu gradu Osijeku.¹

Vanrednu strategičku važnost današnjega grada Osijeka, koja se je u toliko slučajeva u staro i novo doba jasno dokazala, biti će da je prvi pravo prepoznao rimski car Hadrijan. Na svojim putovanjima, koja su ga dovela u sve krajeve prostrane njegove države, posjetio je on i osječku okolicu, koja mu je sigurno bila poznata još iz onoga vremena, kada je boravio u Panoniji kao tribun druge legije adiutrix² i kada je kao praetorski legat (107—108) upravljao doljnjom Panonijom.³ Organizacija na dunavskoj državnoj međi, koju je za pravo valjda tekar ovaj veliki car na širje zasnovao, konačno je bila izvedena, kada se je sagradila ogromna ona vojnička cesta, koja je tekući uz Dunav spajala mnogobrojna ona utvrđena braništa, kojima je bila svrha, da paze na barbarska plemena, stanujuća na lijevom brijegu rijeke, pa da zapriječe, kako ona ne bi mogla harajući prodrijeti u rimsku državu, što bi eventualno moglo biti od nedoglednih posljedica. Sudeći po sačuvanim miljokazima, koji su se našli na panonskom dijelu te ceste, posao se nije intenzivnije izvodio prije vremena cara Marka Aurelija.⁴ Izhodištem te ceste u doljnoj je Panoniji bio važni Aquincum (Stari Budim), a jedna od ponajglavnijih karika u onomu sistemu utvrda bila je Mursa, koja je ležala na strategički toli važnomu prelazu preko velike rijeke Drave. U tomu, što su baš ova dva grada dobila od Hadrijana gradsko pravo, jasno se odražuje važnost, koju je duhoviti rimski car tim mjestima podavao. Kako je Osijek povrh toga imao prema ondašnjim prilikama mnogo bolji položaj u trgovačkom pogledu, to je dobio kolonijalno pravo, dočim se je Aquincum morao zadovoljiti municipalnim pravom.

Kada je Hadrijan Mursu podigao na koloniju, indirektno nam spominje jedan kamen sa napisom,⁵ koji se je u ožujku 1783 našao na dravskoj obali, po prilici u srijed staroga grada u smočnici jedne izgorjele zgrade. Napis zapisan na tri stope dugom, a dvije širokom na desnoj strani oštećenom mramoru javlja, da je car Traianus Hadrianus, sin božanskoga Trajana partijskoga, unuk božanskoga Nerve, vrhovni svećenik (pontifex maximus), kada je imao po sedamnaesti put tribunsku moć (dakle godine 133 posl. Kr.), a tri puta već bio konzulom, dao neki posao izvesti po drugoj legiji, koja ima pridjevak adiutrix. Nema sumnje, da su te radnje, za koje su bili delegirani vojnici rečene u doljnoj Panoniji štacijonirane legije, morale biti javne, koje su se izvodile u tu svrhu, da se grad što

¹ CIL III. 3279, 3282, 3288; Vjesnik n. s. IV. str. 37.

² CIL III. 550. Hist. Aug. Hadr. 2.

³ CIL III. 550. Hist. Aug. Hadr. 3. Sr. Liebenam Forsch. z. Verw. gesch. des röm. Kaiserreichs I. p. 276 u. fgde.

⁴ Aquincum-Brigetio. CIL III. 3744, 3748, Aquincum-Mursa CIL III. 10632, Mursa-Taurinum CIL III. 10638, 10653 (oba sigurno prenešena

u Titelj sa desne strane Dunava). Stariji miljokazi na ovoj cesti jesu od careva Nerve (CIL III. 3700 Petrovaradin) i Antonina Pija (CIL III. 3699 Karlovci, 4641 Klein Schwechat).

⁵ CIL III. 3280. Jedan ulomak ovoga po prošlost osječku toli važnoga spomenika, koji sadržaje prva četiri retka napisa, uzidan je u dvoru u Bélyu.

bolje utvrdi i da se novo zasnovana kolonija što brže unaprijedi i u materijalnom pogledu Carevu skrb oko unapređenja građevina u Mursi dokazuju i ciglje, potekle iz carskih cigljana, koje su tu morale biti podignute, jer se je u Osijeku našlo više primjeraka sa pečatima,¹ koji posvjedočuju, da su carevi Hadrijan i njegov nasljednik Antoninus Pius bili vlasnici cigljana u Mursi. Sigurno je dakle pravom mogao izreći stari pisac,² da je Mursa utemeljena od Hadrijana, a isti su nazor dijelili i sami Mursijci, kada su velikomu caru, u zahvalnost za njegovu skrb, iza njegove smrti podigli nekakov spomenik, na kojemu ga nazivahu svojim utemeljiteljem.³ Dosta razloga, da smijemo ustvrditi, da gradska historija osječka započimlje godinom 133 posl. Kr.

Time što je car Hadrijan Mursi podijelio kolonijalno pravo, dobio je grad po carevom obiteljskom imenu pridjevak *Aelia*,⁴ a svi njegovi građani su bili uvršteni u tribus *Sergia*,⁵ kojoj je i car Hadrijan pripadao. Žitelji, koji su ovdje kao rimski građani bili naseljeni, dijelom valjda su bili isluženi vojnici, koji su tekar građansko pravo dobili. To bi se dalo nagađati, što ima razmjerno velik broj mursijskih žitelja, koji imaju carevo obiteljsko ime *Aelius*, a neke osobe nazivlju se dapače i njegovim praenomenom *Publius*,⁶ tako da je vjerojatno, da su koje oni sami, koje njihovi predci dobili od Hadrijana građansko pravo. Daleko najveći broj po imenu nam poznatih mursijskih stanovnika — svega 28 osoba — ima u ostalom aurelijsko obiteljsko ime. Čini mi se s toga vjerojatnim, da su carevi Antoninus Pius i M. Aurelius pučanstvo kolonije pojačali novim građanima, jer da to aurelijsko ime Mursijaca barem u nekoliko slučajeva ne stoji u savezu sa Caracallinim općenitim podjeljenjem građanskoga prava, posvema je sigurno.

Važan podatak o razvoju gradskoga i trgovačkoga života u Mursi podaje nam jedan osječki spomenik, naden u listopadu 1784 odmah do tvrđave, a na zapadnoj strani rimskoga grada.⁷ Napis nam javlja, da je neki *Gaius Aemilius Homullinus*, Gajov sin, iz sergijske tribus, dekurijon (gradski vijećnik) kolonije Murse, za to što je polučio čast flamena (svećenika) od svoga novca dao načiniti 50 taberna (dućana) sa duplim trijemovima, u kojima bi se mogla trgovina tjerati. Našao se je dakle u Osijeku imućan čovjek, kako se je to u rimsko doba i drugud često događalo, koji se je, kada mu se ambiciji polaskalo, znao na veoma plemenit način odužiti svojim sugrađanima, sagrađiv im potrebitu zgradu za javno tržište. Napis doduše nije datiran, ali će valjda pravo imati Katančić,⁸ koji ga po elegantnom karakteru slova, koji da navodno odgovara onomu na Hadrijanovom napisu, meće u vrijeme toga cara. I vjerojatno je, da se je sve ono, što je trebalo, da se Mursi dade gradski karakter, posagrađilo u razmjerno najkraće vrijeme.

Sigurno je Hadrijanove radnje oko unapređenja nove kolonije nastavio i

¹ CIL III. 37741-5, 106941-5.

² Steph. Byz. *Μούρσα πόλις Παιονίας κτίσμα Ἀδριάνου.*

³ CIL III. 3279. Kamen je po Katančićevom svjedočanstvu (Geogr. vet. I. 367. XXI), koji ga je vidio, naden 30. prosinca 1785, razbijen na više komada, a ovi se razvukli. Čini se, da ga je u isto doba netko kopirao na

kamenu, a jedna takova kopija nalazi se u Beču u privatnim rukama. CIL III. 10260.

⁴ CIL III. 3560, VI. 2397, 3214, 3235.

⁵ CIL III. 3288, VII. 341.

⁶ CIL III. 3287, 3291, 10265; VI 2397; VII. 341.

⁷ CIL III. 3288. Spomenik kao da se je izgubio.

⁸ De col. mil. 2. izd. str. 116.

njegov nasljednik Antoninus Pius, kojega, kako već rekoh, pečati na rimskim cigljama također spominju kao vlasnika mursijskih cigljana. Na javnu jednu gradnju u doba ovoga cara valjda će se odnositi jedan barem približno datirani spomenik,¹ nađen u Osijeku 12. lipnja 1784, koji priča, da je carski praetorski legat Gaius Julius Geminus Capellianus (145—160)² Mursijcima nešto darovao. Što bi to moglo biti, iz spomenika doduše ne doznajemo, ali se može pomišljati samo na kakovu zgradu ili kip.

Još su dva osječka spomenika od nekoga općenitijega interesa. Ulomak jednoga napisa, koji se sada nalazi u Belyu,³ javlja nam, da je negdje pri koncu drugoga ili na početku trećega stoljeća u Mursi boravila jedna auksilijarna kohorta, valjda prva alpinska, pa da je jedan njezin časnik, koji se je valjda zvao Asinius, podigao nekakov spomenik u počast careva Lucija Septimija Severa i Marka Aurelija Antonina (Caracalle) i carevića Publija Septimija Gete. To se je moralo dogoditi iza godine 198, kada je Caracalla dobio naslov Augusta, a prije godine 211, kada je Septimius Severus umro. Drugi je spomenik načinio nepoznati namjesnik božanstvima rijeka Danuvija i Drava⁴ (Danuvio et Dravo) za zdravlje cara Marka Aurelija Antonina (Elagabala 218—222 posl. Kr.). Carevo i namjesnikovo ime u staro su doba navlaš izbrisana, jer im se je iza njihove smrti uspomena proklela, a s tim je bila skopčana posljedica, da bi se kipovi takovih ljudi porušili i imena na javnim spomenicima izbrisala. Sličan je udes stigao i ime carevića Gete na prije spomenutom napisu, kada ga je brat mu Caracalla dao ubiti i uspomenu mu prokleti.

U kasnije rimsko carsko doba Mursa se samo u dvije prigode spominje, kada je naime kod nje došlo do odlučnih bitaka. Prvi se je to put dogodilo za cara Gallijena, koji je godine 260 ovdje potukao pannonskoga legata Ingenua,⁵ kojega su moesijske legije bile proglasile za cara. Mnogo se opširnije opisuje druga bitka kod Murse,⁶ u kojoj je 28. rujna 351 car Constantius II. pobijedio svoga suparnika Magnentija, koji se je protiv njega podigao u Galliji, pa sa silnom vojskom provalio u Pannoniju, da ju otme. Constantius dočeka neprijatelja u gotovo nepredobitnoj poziciji kod Cibala (Vinkovci), iz koje se nikako ne dade izmamiti. Tekar kada je Magnentius pod jesen pokušao, ne bi li kakogod važnu Mursu osvojio, prije nego što će poradi nastajućega nepovoljnoga vremena ratovanje prekinuti i poći u zimske stanove, odluči Constantius, da će opsjednutomu gradu poći u pomoć. Pred zidovima Murse zametnu se veoma žestoka bitka, u kojoj je na obje strane palo preko 50.000 momaka. Pobjedu je jedva nekako održao Constantius, koji je za trajanja boja u molitvi proboravio u jednoj crkvisi izvan grada, gdje ga je mursijski biskup Valens predobio za arijanizam.

Ono malo, što osim dosele istaknutih podataka još o Mursi i njezinim sta-

¹ CIL III. 3282. Čini se, da je propao.

² Liebenam n. d.

³ CIL III. 10269.

⁴ CIL III. 10263; sada se nalazi u Tenju.

⁵ Eutrop. 9, 8; Aur. Vict. de Caess. 33; sr. Ser. hist. aug. Triginta tyr. 9, gdje se ne navodi

mjesto bitke i Zonaras 12, 24, koji priča, da se je bitka bila kod Sirmija.

⁶ Zos. II. 45-63; Aur. Vict. Caess. 42; Eutrop. 10, 12; Socr. H. E. II. 28; Sozom. H. E. IV. 7; Oros. VII. 29.; Amm. Marc. 15, 5.

novnicima znademo, priopćuju nam latinski napisi rimskoga doba. Po njima je Mursa bila sjedište carskoga prokuratora, kojemu je bila zadaća, da pobire porez. Jedan takov prokurator u doba, kada su vladala dva cara — možda M. Aurelius i L. Verus (161—169) —, po imenu Quintus Corvinius Aemilianus, izgubio je u Mursi sina Severiana, pa mu je tu podigao nadgrobni spomenik.¹ Činovnik u službi jednoga carskoga prokuratora bio je cornicularius (bilježnik) Marcus Ulpus Januarius, koji je uslijed zavjeta dao načiniti žrtvenik Jupiteru.² Sličan je zavjet ispunio i niži službenik nekoga prokuratora beneficiarius Lucius Marcius Avitus žrtvenikom, koji se je našao na pusti Klisi.³

Kao gradski funkcionari kolonije Murse spominju se dekurijoni (vječnici) Gaius Aemilius Homullinus,⁴ neki Frequens⁵ i valjda jedna osoba, kojoj se ime nije sačuvalo.⁶ Isti Aemilianus bio je i flamen i dobročinitelj kolonije, a čast augura kolonije obnašao je Publius Aelius Callimorphus,⁷ koji dariva Jupitera žrtvenikom i možda neki Valerius,⁸ koji diže nadgrobni spomenik djetetu od 8 godina i 25 dana.

Veoma mnogo se u Mursi spominju vojnici. Privremeno su ovdje bile poslom zabavljene druga legija adiutrix⁹ i šesta Herculia,¹⁰ ali nisu tu služile kao stalne posade. U kasnije je carsko doba bio u Osijeku stalno štacijoniran prefekat dunavskoga brodovlja,¹¹ a barem prolazno kao da su tu boravile prva alpinska kohorta u doba Septimija Severa, Caracalle i Gete¹² i Ala Aravacorum, od koje je konjanik Niger, sin Batarona, Suetrijac ovdje u trideset i sedmoj godini života, a sedamnajstoj službovanja umro.¹³

Od pripadnika raznih vojničkih odjela spominju se na osječkim spomenicima slijedeći: Aurelius Secundus, centurio (kapetan) četrnajste legije sa pridjevima *gemina martia victrix*, kojemu su, kada je navršiv 40 godina, 8 mjeseci i 15 dana umro, njegovi sinovi centurio Aurelius Annianus i signifer (stjegonoša) Aurelius Maximianus u Osijeku podigli nadgrobni spomenik.¹⁴ U Osijeku je bio pokopan i Aurelius Sibiaenus, vexillarius (zastavnik) nepoznate čete, koji je dobio zajednički spomenik sa jednom osobom, koja kao da se je zvala Sisia.¹⁵ Isluženi *custos armorum* druge legije adiutrix Marcus Aurelius Achilleus oplakuje u nadgrobnom spomeniku smrt svoga sina Marka Aurelija Di[omeda?],¹⁶ a drugi jedan veteran iste legije Titus Aurelius Avitus u 72. godini života dopijeva, da još živ može, da sebi i supruzi svojoj Ulpiji Appijani dade izraditi lijep spomenik sa oba portreta.¹⁷ Veterana Aurelija Abellona preživila je njegova supruga Aurelia Sabina, kojoj načiniše, kada je u 30. godini života umrla, njezina djeca Aurelius

¹ CIL III. 3281; sada u Belyu.

² CIL III. 3275.

³ Ovaj „Vjesnik“ Arh. bilješke.

⁴ CIL III. 3288.

⁵ Ovaj „Vjesnik“ str. 37.

⁶ CIL III. 3287.

⁷ CIL III. 10267—3291.

⁸ CIL III. 3289.

⁹ CIL III. 3280.

¹⁰ CIL III. 10665. e.

¹¹ Not. dign. Occ. ed. Böcking p. 92. „prae-fectus classis istricae Mursae.“

¹² CIL III. 10269.

¹³ CIL III. 3286; u nar. muzeju u Budimpešti.

¹⁴ CIL III. 3284.

¹⁵ CIL III. 3285.

¹⁶ CIL III. 10270.

¹⁷ CIL III. 3283.

Gratus i Aurelia Grata spomenik, a oko izvedenja toga posla brinuo se je njihov skrbnik Aurelius Sabinus, koji je sudeći po imenu možda bio pokojničim brat.¹ Neki Marcus Aelius Balbinus, koji je bio tesserarius (podčasnik, koji dijeli parole) nepoznate čete, mora da je bio osobite sreće, kada se je našao ponukanim, da izvrši zavjet božici slučajne nenadane sreće.²

Mnogo je Mursijaca dospjelo u vojničkoj službi izvan zemlje. Tako nalazimo godine 191 Mursijca Publija Aelija Magna, Publijeva sina, kao prefekta augustijske ale u štaciji kod Old Carlislea u Britanniji, gdje je ta ala podigla Jupiteru jedan votivni žrtvenik.³ U Rimu je mnogo Osječana služilo u praetorijanskim kohortama. U sačuvanim popisima tih vojnika spominje se tamo godine 209 neki [Au]relius Aelianus,⁴ a u isto po prilici doba neki Aurelius Decoratus,⁵ pa od prilike u doba cara Caracalle neki [?]Nigrianus.⁶ Za cara Severa Alexandra služilo je u toj četi barem šest Mursijaca, i to u petoj kohorti u Feliksovoj centuriji Marcus Aurelius Cassius, Markov sin i Marcus Aurelius Ginia, Markov sin, u Vitalovoj centuriji iste kohorte Marcus Aurelius Fuscinus, Markov sin, u . . . ntinovoj centuriji šeste kohorte speculator Marcus Aurelius Marcianus, Markov sin, a u Justinovoj centuriji iste kohorte Marcus Aurelius Septimius, Markov sin, pa u Romulovoj centuriji sedme kohorte Marcus Aurelius Vitalis, Markov sin.⁷ U doba cara Philippa služio je u petoj praetorijanskoj kohorti Mursijac Nebus (Gnaeus) Tullius Ma . . . ., Nebov sin, koji je, kada je bio islužio, 7. siječnja 246 dobio časni otpust iz službe.⁸

U drugom stoljeću i na početku trećega služili su u Rimu kao praetorijanci Mursijci Marcus Ulpus Romulus, Markov sin,⁹ [Fl]avius Avitus, Titov sin i . . . renius Verecundus, Lucijev sin,¹⁰ Marcus Aurelius Aelianus¹¹ i Publius Aelius Scantius, Publijev sin.¹² U Rimu su i umrla tri vojnika rodom iz Murse, pa tamo dobila od svojih prijatelja nadgrobne spomenike. To su bili: Titus Aurelius Maximus, Titov sin, stjegonoša carske konjaničke garde (signifer equitum singularium imp(eratoris) n(ostris)), koji je služio u turmi Aurelija Bitha, a doživio 40 godina života i 22 godine službe;¹³ konjanik u istoj gardi i tribunov beneficiarius Titus Aurelius Vict[orinus] iz turme Iu[sta?], koji je iza 12 godina službovanja umro u 30. godini života¹⁴ i Aurelius Dassius, vojnik druge partijske legije, koji je umro u doba cara Caracalle ili Elagabala.¹⁵ U Concordiji u Mletačkoj umro je precepalis (podčasnik) Numerianus, rodom Mursijac, u 30. godini života. Da mu nitko ne povrijedi vječnoga mira, zapisalo se na njegovom sarkofagu, da onaj, koji ga bude htio otvarati, ima platiti fisku globu od šest uncija zlata.¹⁶ I u Aquinku

¹ CIL III. 10271.

² CIL III. 10265.

³ CIL VII. 341.

⁴ CIL VI. 2385.

⁵ CIL VI. 2386.

⁶ CIL VI. 2388, 8.

⁷ CIL VI. 2883.

⁸ CIL III. D. LXXXIX.

⁹ Eph. ep. IV. p. 313, 894.

¹⁰ Eph. ep. IV. p. 316, 895.

¹¹ Eph. ep. IV. p. 330, 896.

¹² CIL VI. 2397.

¹³ CIL VI. 3214; služba je u toj četi trajala 25 godina.

¹⁴ CIL VI. 3235.

¹⁵ CIL VI. 3373.

¹⁶ CIL V. 8770.

(Budim) našao je jedan Mursijac svoj zadnji počinak. Bio to Gaius Pollius Martianus, Gajov sin, isluženi custos armorum druge legije adiutrix, koji je umro u 60. godini života i pokopan bio u sarkofagu, što mu ga dadoše načiniti sin Gaius Pollius Martinianus i kćeri Marcellina i Martina.¹

Od privatnih osoba, koje su živile u rimsko doba u Osijeku, spominju spomenici osim gore već mjestimice navedenih još nekoliko. Samo za jednu osobu doznajemo indirektno, da se je bavila obrtom, a to je bio neki Asclepiades, po zanimanju klesar.² Stari Mursijci su bili bez sumnje dosta nabožan svijet, jer ih je više raznim božanstvima posvetilo zavjetnih žrtvenika, koji su valjda većim dijelom stajali u gradskim hramovima. Tako to učiniše Manius Paenius Salutaris u čast Jupitera,³ neka Aurelia⁴ i neki Publius Marius Saturninus⁵ u čast svih bogova i božica, neki Gaius Valerius Mucianus za Herkula,⁶ Gaius Julius Demetrius za domaćega Silvana,⁷ a Mestrius Florus za šumskoga Silvana,⁸ a za zdravlje svoje, Aurelije Valentine, Aurelija Aleksandra i drugoga jednoga Aurelija posvetila je neka četvrta osoba žrtvenik nekome božanstvu, kojemu se ime nije sačuvalo.⁹ Neki Sext . . . mora da je bio prijatelj dobre kapljice, pošto vidimo, da se je „ocu Liberu“ odužio skulpturama urešenim zavjetnim spomenikom.¹⁰

Ako još dodam, da se na osječkim spomenicima spominju još neki Julianus(?), kojega oplakuje njegova mati Bassa¹¹ i neki pokojnici iz aelijskoga¹² i aurelijskoga roda,¹³ to sam rekao sve, što na temelju spomenika o Osječanima rimskoga vremena znademo.

Uz tolike poganske spomenike dosele se u Osijeku nije našao nijedan, koji bi se mogao smatrati kršćanskim. To tim jače mora da upadne u oči, gdje znademo, da je Mursa već u IV. vijeku bila sjelo biskupije, na kojoj je u doba cara Konstancija II. (337—361) sjedio arijanac Valens. Biti će dakle, da se na osječko starokršćansko groblje još nije naišlo.

Osim Siska i Mitrovice nijedan nas grad u Hrvatskoj i Slavoniji nije obdario tolikim brojem rimskih spomenika kao baš Osijek. Starinski njegovi ostanci u predašnje su vrijeme mnogo bolje padali u oči nego li danas, pa se s toga uz put češće napominju već kod pisaca XVI. i XVII. vijeka.¹⁴ Najvažnija je o njima vijest, koju je zabilježio grof Alojzije Ferdinand Marsilius.¹⁵ U njegovo su se doba istočno od današnje osječke tvrđave nalazile razvaline zida od pečene ciglje, koje su ponešto virile iz zemlje, ali su ih poradi novo sagrađenih utvrda sa površinom

¹ CIL III. 3560.

² Ovaj „Vjesnik“ str 37.

³ Ovaj „Vjesnik“ str 37.

⁴ CIL III. 3274.

⁵ CIL III. 10264.

⁶ CIL III. 10266.

⁷ CIL III. 3276.

⁸ CIL III. 3277.

⁹ CIL III. 3278.

¹⁰ CIL III. 3295. Kat. de col. mil. II. izd. str. 117 navodi ga među osječkim spomenicima, dođim se u Corpusu po Schediju meće u Ban

u Mađarskoj. Mislim, da nemamo razloga, da ne povjerujemo tako pouzdanoj osobi kao što je to Katančić.

¹¹ CIL III. 3290.

¹² CIL III. 3287.

¹³ CIL III. 10273.

¹⁴ M. Ant. Pigafetta Vicentinus. Itinerario. Londinii 1585. — Das ehemals gedrückte, vom Türken berückte, nun trefflich erquickte Königreich Hungarn. Frankfurt u. Leipzig 1638.

¹⁵ Danubius pannonicus-mysicus. Hagae comitum 1726. Tom. II. str. 49.

izjednačili i porušili. Marsilius pripovijeda, da se je tu prigodom kopanja zemlje našlo mnogo starih novaca, a s one strane Drave da se nalazi veoma dug sjevernim smjerom izgrađen nasip od dvije njemačke milje duljine,¹ o kojemu je naslućivao, da je služio kao rimska cesta. Spomenika je u njegovo doba moralo u Osijeku vrlo malo biti, jer nam on pripovijeda samo dva nadgrobna napisa, koji su se nalazili na vukovarskim vratima osječkoga grada, kada su ga carevci godine 1687 zauzeli.²

Razvaline stare Murse, koje Marsilius spominje, snašao je tužan udes, da su kroz dugo vrijeme morali služiti kao kamenolom, kada bi trebalo namaknuti materijala za razne građevine. Tako se je sigurno postupalo, kada se je iza izгона Turaka osječka tvrđava iznova utvrđivala, a da su se mursijske razvaline zaista izrabljivale kod gradnje javnih građevina, dokazuje činjenica, da se je prije par godina u zidovima i temeljima stare župne crkve u gornjem gradu našlo uzidanih više zanimivih spomenika, koji sada rijese lapidarium osječkoga gradskoga muzeja. Kada se je ta stara crkva gradila, nije poznato, ali se znade, da joj je najstariji oltar napravljen godine 1728, a matice se kod te župe vode počam od g. 1735. Na istomu je mjestu negda stojala stara jedna kapelica, a oko nje je bilo groblje, što može biti još i mnogo starije.

Sa jednom velevažnom stečevinom grada Osijeka i susjednih krajeva Slavonije i Ugarske bila je žalibože skopčana najteža devastacija, koja je ostanke stare Murse u novije doba stigla. Kada se je naime godine 1773 počela graditi Josephinska cesta, koja vodi iz Osijeka u Belye, morale su opet rimske ruševine da posluže kao kamenolom za vađenje građevnoga materijala. Samo u jedan nasip sasulo se je 1600 kubičnih fati rimskih ruševina!³ Bilo je tu sigurno najviše stare ciglje i sedre, ali je veoma vjerojatno, da je tom prigodom propalo i mnogo nenadoknadivih predmeta znatnije arheološke vrijednosti. Po istraživanje topografskih prilika stare Murse i stanbenih prilika u provincijalnom gradu na međi rimskoga carstva svakako se je time ogromna šteta učinila. Ako još uzmemo, da ono 1600 kubičnih fati nije bilo sve, nego samo manji dio učinjene štete, to nam se otvara čudna perspektiva o općenitoj naobrazbi inteligentnijega dijela naših preda prije stotinu godina, kada nisu imali niti toliko uvidavnosti, da im je dužnost, da sačuvaju spomenike, koji pričaju o davno prošlim zgodama i kulturnim prilikama zemlje, u kojoj su stanovali.

Sva je još sreća, da se je u onaj par u Osijeku nalazio o. Matija Petar Katančić, jedan od najuččenijih ljudi, što ih je hrvatski narod u opće rodio, čovjek, koji je bez sumnje bio jedan od prvih arheologa svoga vremena. Rimski miljokaz, koji se je prigodom spomenute cestogradnje na rimskoj cesti s one strane Drave još na prvobitnom svojem mjestu našao, dade povoda učenomu fratru, te je napisao lijepu raspravu „De columna milliaria romana ad Eszekum reperta. Eszeki 1782.“, u kojoj je među ostalim opširno progovorio i o staroj Mursi i o rimskim spomenicima i novcima, koji su se u njoj prije i u njegovo doba našli.

¹ Po Katančiću de col. mill. str. 8. nije tako dug.   ³ Katančić de col. mill. str. 6.

² Danubius Tom. II. tab. 43.

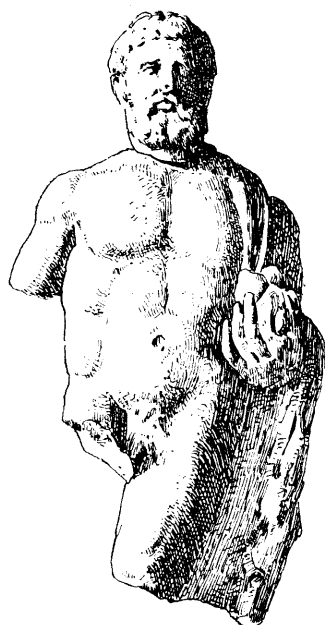
Katančićeva radnja, od koje je g. 1794 u Zagrebu izišlo i drugo izdanje sa dodatkom, u kojemu se pripočuju kasnije nađeni spomenici i novci, spada među najbolja djela, koja su se o arheološkim prilikama hrvatskih zemalja napisala, pa se čitaoc još i danas, gdje je arheologija tako silno napredovala, dijeli s njome nekim nutarnjim zadovoljstvom.

Od Katančićeva pa sve do novijega vremena za istraživanje i čuvanje starih osječkih spomenika veoma se je malo činilo. Nalazilo se je doduše dosta, dosta i uništilo, a dosta je poradi našega nemara u nepovrat otišlo u tudinstvo, gdje mu se je većinom izgubila uspomena na provenijenciju, a time dobrim dijelom znanstvena vrijednost i u opće, a po gotovo po nas. O staroj su Mursi u to doba napisali omanje rasprave osječki profesori J. R. Schaller („Ueber das alte Mursa“ u programu osječke gimnazije) i J. Streer (u „Hrv. Lipi“ i u kalendaru „Danici“), u kojima se o historiji grada Osijeka govori na temelju vijesti starih pisaca, a o njegovim spomenicima samo mimogred, u koliko su se naime pisci mogli poslužiti Katančićevom radnjom.

Sretnije je doba po osječke spomenike nastupilo tekar godine 1878, kada se je uslijed velikodušnoga dara gradanina Franje Sedlakovića u Osijeku mogao ostvariti gradski muzej. Već od svoje je mladosti vrijedni taj muž nastojao, da sabere i spasi, što bi se u rodnomu mu mjestu svaki čas našlo. U tomu nastojanju nije on bio osamljen, jer su slično postupali i prije njega i suvremeno s njime neki stranci, koji su za neko vrijeme u Osijeku stanovali. Ali ti su ljudi sakupljali za sebe, pa bi svoje zbirke, kada bi se odselili, ponijeli sobom ili su ih zgodnom prilikom u inozemstvu prodali. Sedlaković nasuprot je pokazao, da ima srca za svoje rodno mjesto, pa je svojim krasnim darom dao inicijativu, da se i grad Osijek pobrine za sačuvanje spomenika slavne svoje prošlosti. Njegovo je zrno palo na plodno tlo, pa danas iza dvadeset godina ima Osijek lijep muzej, kojega se ne bi stidili ni veći i bogatiji gradovi. Da je zavod tako lijepo procvao, zasluga je njegova osnivača i uvidavnoga gradskoga poglavarstva, koje ga primjereno dotira, pa valjane uprave zavoda, koju su dosele jedan za drugim vodili profesori Andrija Kodrić, Ferdo Miler i Vjekoslav Celestin. Zadaća osječkoga gradskoga muzeja, naime arheološko istraživanje, pa prikupljanje i čuvanje starina, koje se na gradskom teritoriju nađu, tako je lijepa i zahvalna, da ne može biti sumnje, da se mora krasan uspjeh polučiti. Poznajući zavodske zbirke iz autopsije, mogu o njima samo najpovoljniji sud izreći i zaželiti, da se ustrajnim radom jednako u dosadanjem smijeru napreduje. Narodni muzej kao zemaljski zavod raduje se lijepom uspjehu svoga mlađega druga, pa u njemu vidi samo suradnika na zajedničkomu polju znanstvenoga istraživanja prošlosti hrvatskih zemalja, koji si je uzeo za zadaću, da uže ograničeni teritorij stare Murse svestrano istraži i temeljito iscrpi. Da iskapanje ostanaka staroga rimskoga grada ne bi uz prkos starih grijeha bio jalov posao, dokazala su neka slučajna otkrića novijega doba, pa je veoma vjerojatno, da bi se tim putem moglo doći do povoljnih rezultata znanstvene a i materijalne vrijednosti. —

Broj likovnih spomenika iz Osijeka još je uvijek dosta velik, makar da se je tu toliko griješilo protiv ostanaka antikne kulture kao možda samo još u Mitrovici. Čini se gotovo, da je Hadrijanov grad neiscrpiv, jer se još svaki čas

po gdjegdje štogod nađe. A kako bi to tek izgledalo, da nisu vandalske ruke i vandalska stoljeća toliko upropastila. Za ovaj ću put ovdje da govorim samo o jednomu dijelu osječkih plastičkih i pisanih spomenika, od kojih mogu da priopćim slike. Te su slike načinjene po nacrtima slikara Ferde Kovačevića, koji ih je risao djelomice po naravi, a djelomice po mojim fotografijama. Kod opisa imam više podataka da zahvalim kustosu osječkoga gradskoga muzeja prof. Vjekoslavu Celestinu.

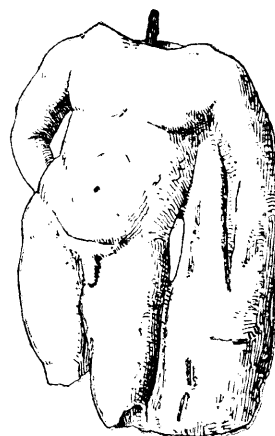
Sl. 8. Mramorni kipić Herakla sa hesperidskim jabukama. Iz Osijeka. $\frac{3}{14}$ nar. vel.

posebnoga komada kamena, pa pričvršćena na herojevom tjemenu; lavlja mu koža pokriva leđa i oba ramena, a prednje njene šape na junakovim su prsima u čvor svezane. Tjelesne su forme ovoga Herakla doduše snažne, ali prilično ukusne, radnja za provincijalne prilike u opće dosta dobra. Spomenik se je negda nalazio kao građevni materijal u zidu stare gornjogradske župne crkve, a to nam tumači, zašto je tako barbarski osakaćen; sada je u lapidariju osječkoga gradskoga muzeja u dvorištu realke.

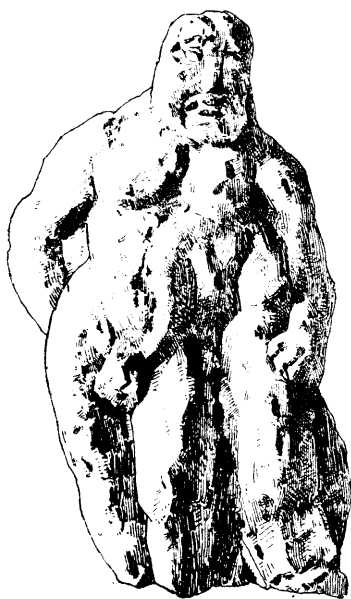
Sl. 7. Ulomak mramornoga Heraklovoga kipa iz Osijeka. Po pr. $\frac{1}{16}$ n. v.

Među antiknim spomenicima iz Osijeka pada u oči razmjerno veliki broj Heraklovih likova, pa mi je veoma vjerojatno, da valjda potječu iz jednoga svetišta, što su ga Mursijci tomu heroju podigli. Osječke je provenijencije jedan žrtvenik u budimpeštanskomu muzeju,¹ koji je zavjetovao Heraklu Augustu neki G(aius) Val(erius) Mucianus za zdravlje svoje i svih svojih, a iz Osijeka su i četiri plastička spomenika, koji se ovdje priopćuju u slikama. Među njima je najznatniji gornji dio kolosalnoga kipa od bijeloga krupnozrnoga mramora, visok 0.73 m. (Sl. 7.). Doljnji dio ovoga spomenika, koji je možda služio kao kulturni kip Heraklovoga svetišta u Mursi, fali počam nešto povrh pojasa; otkinute su i obije ruke odmah ispod ramena, a odbijeni su još i komad stražnjega dijela glave, pa nos i usne. Kip je odjeven lavljom kožom, od koje je glava, kako se čini, negda bila izrađena iz

Sl. 9. Mramorni kipić odmarajućega se Herakla. Iz Osijeka. $\frac{1}{6}$ nar. vek

¹ CIL III. 10266=6451.

Sl. 10. Ulomak reliefa sa odmarajućim se Heraklom. Iz Osijeka.
1/5 nar. vel.

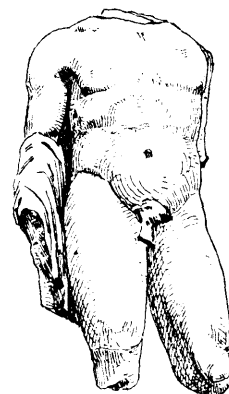
se Herakles u poziciji poznatoga farneskoga kipa od kipara Glykona. Heros je stao na lijevu nogu, dočim je desnu nešto napred postavio. Lijevim se je pazuhom upro o buzdovan, uz koji mu se spušta lijeva ruka. Desnu ruku valjda sa hesperidskim jabukama, koje se slabo raspoznaju, jer je tu kip prilično ogreban, naslonio je ostrag na krsta. Tijelo ima za Herakla premeke oblike; posao je obični provincijalni; buzdovan i lavlja koža na njemu, ako je u opće i bilo, sasna su zanemareni.

4. Ulomak visokoga reliefa od vapnenjaka (sl. 10.), 0,37 m vis., nađen u Osijeku, a sada u narodnom muzeju u Zagrebu. Svuda je naokolo otkrhan, ali od lika fali samo doljnji dio noguh počam od polovice cjevanica. I ovaj nam spomenik prikazuje odmarajućega se Herakla u sličnoj poziciji kao kod predašnjega. Posao čini se, da je samo započet, pa da je klesar samo dospio, da glavno obličje označi; forme figure su veoma neukusne.

Među ostalim skulpturama osječkoga gradskoga muzeja svojom se veličinom ističe torzo jednoga mlađega muškarca od vapnenjaka (sl. 11.). Visina sačuvanoga dijela iznosi 0,93 m, što bi odgovaralo po prilici dvjema trećinama naravne veličine. Kipu fale glava i vrat, lijevo rame i cijela ruka, desna ruka počam od glježnja, desna noga odmah povrh, a lijeva ispod koljena, udo i komad himantija. Ti se manjci mogu protumačiti tim, što je i ovaj

2. Kipiće Herakla (sl. 8.) od bijeloga krupnozrnoga mramora, 0,35 m visok; nađen u doljnjemu gradu, a predan od C. F. Nubera osječkomu gradskom muzeju. Na kipiću fali desna ruka od sredine nadlaktice, cijela desna noga i lijeva počam od koljena, odlomljena je i glava, koja se je sačuvala. Kip prikazuje mirno stojećega Herakla sa hesperidskim jabukama u lijevoj ruci. Tijelo je golo, a lavlja koža visi mu na lijevom ramenu, pa se spušta preko lijeve podlaktice dole. Ostrag su forme prilično markirane, ali kao obično manje dotjerane nego li naprijed, jer se je kip, smješten valjda gdje god uz zid, imao samo od napred promatrati. Posao je razmjerno dosta dobar, samo je lavlja koža nemarno izvedena.

3. Kipiće posve gole mlađe muške figure (sl. 9.) od bijeloga krupnozrnoga mramora. 0,25 m visok nađen u doljnjem gradu, a sada u osječkom gradskom muzeju. Fale obje noge počam od koljena i glava, koja je bila izrađena od posebnoga komada kamena, pa na tijelo pričvršćena još sačuvanim željeznim čavlom. Prikazan je odmarajući

Sl. 11. Torzo mlađe muške figure. Iz Osijeka. 1/18 nar. vel.

kip služio kao građevni materijal u gornjogradskoj župnoj crkvi, pa je zidar sve, što mu je bilo na putu, čekićem odbio. Torzo nam prikazuje gola mladića, koji nehajno stoji na desnoj nogi, dočim je lijevu nešto napred postavio. Desna mu je podlaktica umotana u himation, koji koso prelazi preko leđa do blizu lijevoga ramena. Radnja je u opće dosta slaba, a ostrag posvema zanemarena, jer se kip, stojeći valjda uz kakov zid, od ostrag ni nije mogao viditi. Koga je ova figura prikazivala, ne može se kazati, pošto joj svi atributi fale, ali bi se još najprije smjelo pomišljati na Dionysa ili Hermesa.

U narodnomu muzeju u Zagrebu nalaze se dvije glave sa kamenih kipova, koje su u Osijeku nađene. Jedno je muška glavica od bijeloga krupnozrnoga mramora (sl. 12.), 0·12 m visoka. Po bujnoj kosi i bradi još bi se najprije moglo pomišljati, da potječe od kakova Zevsova kipića. Posao je veoma nedotjeran. Na lijevom je obrazu velika luknja, koja se je u kamenu već od prije nalazila, ali to klesara nije priječilo, da tako manjkav komad materijala upotrijebi. Biti će, da si je pomogao cementom, kojim je luknju jednostavno začepio. Takov se popravak ne bi vidio, ako je onda kasnije kip kakovom bojom naličio.

Druga glava osječke provenijencije u narodnomu muzeju potječe od kipa, izrađena nešto ispod naravne veličine. Glava je to mlađega muškarca (sl. 13.) od tvrdoga vapnenjaka, 0·25 m vis. Nos i usne su otučene; oči, u kojima su pupile izdubinom označene, ne stoje u ravnoj liniji, nego koso jedno spram drugoga. Ogusta je kosa samo površno izrađena, a i oba su uha kao uz glavu priljepljena. Povrh čela dvije su velike udubine, ali tu nije ništa bilo pričvršćeno, nego su to naravne luknje veoma rupičastoga kamena, od kojega je kip rađen bio. Pozicija tih lukanja u ostalom je takova, da bi čovjek u prvi mah pomislio, da su tu bili učvršćeni roščići kakova Paniska. Klesar si je tu lako mogao pomoći, pa luknje kakovim mazom zamazati. Posao je veoma loš. Glava je dospjela u narodni muzej kao dar prof. Andrije Kodrića.

Sl. 13. Muška portretna glava. Iz Osijeka $\frac{1}{5}$ n. v.

Sl. 12. Muška glava od mramora. Iz Osijeka $\frac{1}{3}$ nar. vel.

U gradskom muzeju u Osijeku nalazi se kao dar majora Kramera ploča sa reljefom (sl. 14.) od bijeloga krupnozrnoga mramora, 0·55 m vis., 0·62 m šir. i 0·10 m debela, koja je nađena u polju sjeverno od novoga grada osječkoga. Na 0·14 m visokoj gredi, koja služi kao baza, a koja je urešena sa više predmeta u niskom reljefu (dva koso postavljena vretena, otvorom van okrenuta školjka, na lijevo okrenuta cipela i na desno okrenuta kaciga sa perjanicom i pomičnim zaliscima), stajala je grupa od više figura, koje su skoro posvema oblo izrađene bile, pa su samo ostrag vezane sa pločom. Potpuno je sačuvana samo jedna figura u lijevom uglu spomenika, a ta prikazuje

mladu žensku osobu, kojoj je kosa u zatiljku u čvor (krobylos) svezana. Odjevena je dugim pasanim hitonom bez rukava; s lijevoga joj ramena pada niz leđa himation, koji je preko krila prevukla. Desna joj je ruka, koja ima na laktu dubok i širok zarez, kažiprstom o bradu uprta; u ljevici drži neki svitak ili rub odjeće. Ta djevojka sjedi na desno okrenuta na zemlji, pa gleda u neku stojeću valjda mušku osobu, koja je kraj nje bila, a od koje se je sačuvala samo desna cipelom obučena noga, odlomljena odmah ispod koljena. Malo podalje od

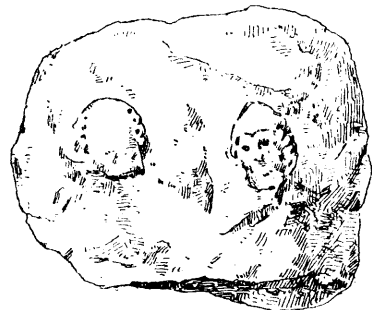
Sl. 14. Ulomak mramornoga reliefa. Iz Osijeka $\frac{1}{7}$ n. v.

koljena. Malo podalje od ove nalazi se druga manja gola desna noga. Kakovu scenu ovaj relief prikazuje nije moguće reći. Nema gotovo sumnje, da je ona stojeća figura u cipelama prikazivala neko božanstvo, pa je tu najpreča pomisao na Dionysa, ali se uprav tako može po-

mišljati i na Artemidu, a našlo bi se i još kakovo tumačenje, pa će s toga biti najbolje, da se okanimo nagađanja. Sjedeća ženska, koja motri što se događa, najprije bi mogla biti kakova lokalna nympha. U kakovomu savezu prikazane osobe stoje sa atributima, isklesanima na bazi, ne može se kazati, ali je svakako vjerojatno, da tu postoji neki stvarni savez.¹

Drugi jedan ulomak jedne ploče od bijeloga krupnozrnoga mramora (sl. 15.) u gradskom muzeju, potječe iz doljnega grada osječčkoga. Visina sačuvanoga komada iznosi 0.16 m, širina 0.20 m, a debljina 0.065—0.055 m. Obije su strane veoma otučene, tako da se sada sprijeda raspoznaju samo dvije glave. Lijevo je veoma izlizana bez sumnje ženska glava, kod koje se vidi bujnija kosa sa uvojcima, izrađenima pomoću svrdla. Desno je muška, kako se čini, bradata glava sa phrygijskom kapom. Između obiju figura raspoznaje se neki plosnatošiljati predmet, a desno od muške nejasan neki ornament (rozeta?). Prikazani predmet po neznatnim slikovnim tragovima ne da se ustanoviti.

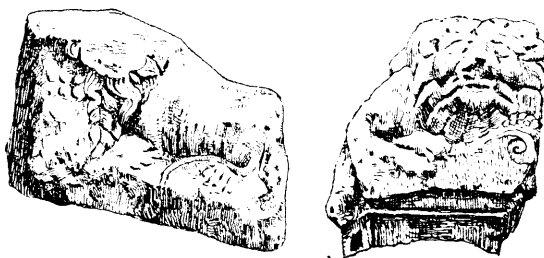
U doljnjem Osijeku nađen je i godine 1894. od gosp. Josipa Bartolovića gradskom muzeju darovan prednji dio tijela na desno okrenuta lava

Sl. 15. Ulomak reliefa. Iz Osijeka skoro $\frac{1}{4}$ nar. vel.

¹ Spomenik je publicirao i E. Loewy u Arch. epigr. Mitth. III. str. 156.

(sl. 17.) od krupnozrnoga bijeloga mramora. Glavu je napred okrenuo, a desnu pandžu meće na ovnujsku glavu. D. 0'45, vis. 0'51 m. Sasvim je sličan drugi jedan lav (sl. 16.) nepoznate osječke provenijencije od istoga materijala, samo što je na lijevo okrenut i što mu gornji dio glave fali. Sačuvalo ga se u duljini od 0'65, a visina mu sada iznosi 0'40 m. Lako je moguće, da su to sastavni dijelovi jednoga te istoga spomenika, od kojega se srednji spajajući dio nije sačuvalo. Osječki lavovi spadaju u red mnogobrojnih spomenika iz podunavskih krajeva rimske države, od kojih se je i kod nas više primjeraka u Mitrovici, Petrovcima kod Rume, na pusti Golubincu kod Indije, u Vinkovcima i možda u Varaždinskim Toplicama našlo. Za jedan je dio tih lavljih parova sigurno, da su služili kao nastavci na vrhu uspravljeno stojećih velikih rimskih spomenika, kako nam to dokazuje jedan spomenik iz Also Lendve u Zaladskoj županiji,¹ na kojemu su se oni još na svom prvobitnom mjestu sačuvali. Ali to može vrijediti samo za takove primjerke lavljih parova, kojima ukupna duljina iznosi manje od 1 m. Ne dvojim u ostalom o tomu, da su i veći lavovi ove vrste, ili barem velika im većina, služili u sepulkralne svrhe, ali su morali biti drugim načinom smješteni, vjerojatno na zidanom kakovom podstavku. Svi ovi spomenici, u koliko su potpuno sačuvani, imaju na srednjem dijelu reljefom urešen ulomak stupa okrugla ili četverouglasta prereza, na kojemu je negda nešto stajalo. Na jednom spomeniku srpskoga narodnoga muzeja u Beogradu sačuvalo se je taj nastavak u obliku

Sl. 16. i 17. Ulomeci dvajuh mramornih lavova.
Iz Osijeka $\frac{1}{17}$ i $\frac{1}{20}$ nar. vel.

velike pinijine češerike (Pinienzapfen). Takova češerika i dva lava sa bikovljim glavama u pandžama nalazi se — ali drugačije naređeno — i na gornjem nastavku jednoga velikoga rimskoga nadgrobna spomenika u Veczelu (Micia) u Erdelju,² kraj kojega kao da su se nalazila još dva veća ležeća lava u svojstvu čuvara groba. Motiv češerike vazda zelene pinije u orijentalnim je kultovima simbol besmrtnosti, pa mu je s toga poraba na nadgrobnim spomenicima sasna umjesna. Star je orijentalni uzorak i lav kao ubojica bika, pa nije nemoguće, da li ne moramo u tim spomenicima tražiti neko dublje simbolično znamenovanje, koje stoji u nekoj svezi sa Mithrasovim kultom, za koji znademo, da je u podunavskim krajevima veoma raširen bio. Ta Cumontova misao dobiva još više vjerojatnosti, od kako su se u Mithrasovim svetištima u Carnuntu (Deutsch-Altenburg)³ i Aquinku (Stari Budim)⁴ našli oblato izrađeni kipovi pojedinih lavova sa bikovljom glavom pod jednom od prednjih pandža.

U sepulkralne svrhe morale su služiti i dvije baze osječkoga muzeja sa skulpturama. Jedna (sl. 18) od vapnenca, u obliku gore otupljene četverostrane

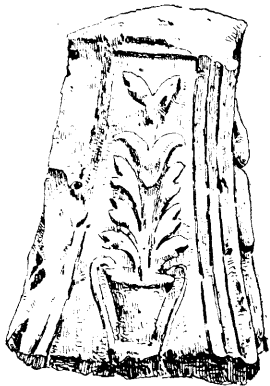
¹ CIL III. 4149; Romer Fl. Acta nova musei nat. hung. t. XXXIII, 209.

² Arch. epigr. Mitth. XVII. (1894) str. 24 i 25.

³ Arch. ep. Mitth. XVIII (1895) str. 192.

⁴ Kuzsinsky u Wiener Jahreshefte II. str. 59.

piramide sa vertikalnom stražnjom stranom, gore je i dole okrhana. Visina joj iznosi 0·86 m, širina dole 0·54 m, a gore 0·37 m, dubljina 0·40 m. Na tri je strane urešena reljefima. Napred se nalazi u uokvirenom polju vitka posuda sa dvije ručice, u koju je posadena bilina sa simetrijski poredanih pet pari listova, koji sjećaju na acanthus. Na stranama su glavama dole okrenuti delfini, od kojih je onomu na lijevoj strani glava otkrhana. Ova baza, koja je kao i sljedeća izvađena iz zida stare gornjogradske crkve, obična je vrsta rimskih spomenika, kojoj poznajemo analogija iz raznih krajeva prostranoga rimskoga carstva.¹ Delfin i akantov list spadaju među najobičnije motive na nadgrobnim spomenicima.

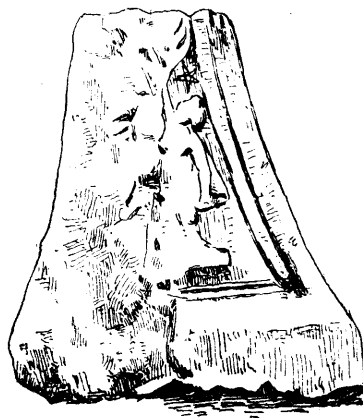

Sl. 18. Baza sa reljefima.

Iz Osijeka $\frac{1}{17}$ nar. vel.

Slična je, ali nešto više raspružena oblika, druga baza (sl. 19), načinjena od mramora, 0·80 m vis., gore 0·37 m, a dole 0·70 m šir. i 0·55 duboka. Gore i lijevo je žalibože jako okrhana i oljuštena. Na prednjoj je strani u zaokvirenu polju prikazan veoma živahan prizor: Na lijevo okrenuta hitonom odjevena ženska figura prihvatila je lijevom rukom odjeću, koja joj se je sa ramena spuznula, pa energično diže u vis desnicu, koja joj se pretvara u lovoričnu granu. Po kretnji doljnijega kraja odjeće može se svom sigurnošću zaključiti, da je ta osoba naglo trčala, pa taj čas od nekoga sustavljena. Da se ona hoće svomu protivniku da otme, dokazuje motiv svom silom natrag zabačene glave, kojoj se povrh lica opaža peterotraka zvijezda. Lijevo do opisane ženske figure vide se nejasni tragovi njezina protivnika, koji joj se je baš primaknuo. U prikazanom prizoru imamo da prepoznamo poznatu scenu, kako se Daphna, biježeć od Apolona, pretvara u lovoriku, kada ju je bog na bijegu stigao bio. Obije pobočne strane spomenika pokrite su na gusto poredanim lovorovim lišćem. Daphnin mythos poradi simbolična mu značenja na nadgrobnom spomeniku posvema je na mjestu.

Po poznavanje kulturnih prilika antiknoga svijeta od velikoga su zamašaja napisi, koji nam obično samo sa malo riječi daju neposrednih podataka, kako se je u staro doba mislilo i živilo. Najviše je napisa koje votivnoga, koje opet sepulkralnoga sadržaja. Dok nam prvi služe kao vrela o kultu bogova i careva, potonji nam otvaraju pogled u carstvo čovječjega čuvstvovanja. Iz lijepoga broja osječkih votivnih napisa doznajemo, da su stari Mursijci poštivali sve bogove i božice, a naposeb Jupitra, Fortunu, Herakla, Libera, doma-

Sl. 19. Baza sa prizorom iz Daphnina mytha. Iz Osijeka $\frac{1}{17}$ n. v.

¹ Sr. n. pr. slični spomenik sa delfinima u Poli, priopćen u Arch. epigr. Mitth. XVI (1893) str. 12.

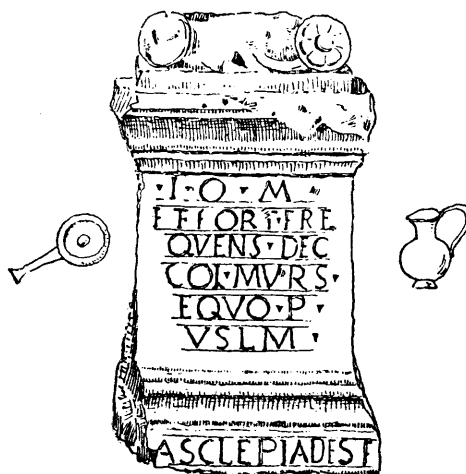
óega i šumskoga Silvana, pa lokalna božanstva rijeka Danuvija i Drava. Broj zavjetnih Jupiteru posvećenih napisa tako je velik, da je posvema opravdana pomisao, da je najveći taj rimski bog u Mursi imao jedan ili više hramova. Biti će, da se je u istom hramu s njime poštivala i Fortuna, a možda i svi bogovi i božice. Poradi velikoga broja spomenika naslućujem, da je Mursa imala i Heraklu posvećen hram, a valjda ga je imao i Liber pater.¹ Nasuprot Silvanovi su žrtvenici valjda stajali u prostoj prirodi pod kakovim posvećenim stablom, a valjda su i oba riječna božanstva imala samo ograđeno svetište uz obalu Drave.

Ovdje ću ovaj put da objelodanim nekoliko takovih pisanih spomenika, bilo poradi toga, što dosele u opće nisu poznati, bilo opet zato, što im mogu da priopćim sliku, pa da štogod nova ustanovim. Ti su spomenici slijedeći:

1. Žrtvenik od vapnenjaka (sl. 20), 0·85 m vis., 0·46 m šir. i 0·31 m dub., na gornjoj strani nepotpun, nađen u

Sl. 20. Rimski žrtvenik posvećen Jupiteru.
Iz Osijeka $\frac{1}{16}$ nar. vel.

Sl. 21. Žrtvenik posvećen Jupiteru i Fortuni.
Iz Osijeka $\frac{1}{17}$ nar. vel.

doljnjem gradu osječkom u jednom skladištu drva kod telefonskoga stupa br. 62. Sada se nalazi u lapidariju osječkoga gradskoga muzeja u dvorištu realke.

Napis, koji po karakteru slova pada od prilike u II. stoljeće posl. Kr., glasi: I(ovi) [o(ptimo) m(aximo)] sac[r(um)]. M(anus) Paeniu[s] Salu-tari[s] v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Za ustanovljenje topografskih prilika rimske Murse ovaj bi kamen bio od važnosti, ako je nađen na svom prvobitnom mjestu kraj negdašnjega Jupiterova hrama ili u njemu, a to bi se moglo ustanoviti, kada bi se na tom mjestu dalje kopalo. Već od prije, a i iz novijega doba poznajemo iz Osijeka svega pet žrtvenika sa napisom, posvećenih Jupiteru. Nekako na istom mjestu ili u blizini kao da su se g. 1773 našla slična dva žrtvenika, od kojih je jedan, koji sada služi kao kaza za kip blažene djevice Marije na kraju doljnjeega grada uz cestu u Vinkovce,

¹ U Zemunu se je u Liberovu hramu našla i zavjetna ploča sa likom Herakla. Sr. Vjesnik n. s. I. str. 170.

posvećen Jupiteru od nekoga Marka Ulpija Januarija, kornikularija (bilježnika) carskoga prokuratora,¹ dočim je drugi neka Aurelija posvetila [svim] bogovima i božicama.² Katančić,³ koji je te spomenike objelodanio, napominje, da su se našli na desnom brijegu Drave, a na zapadnoj strani starih gradskih zidova. Jupiteru je bio posvećen jedan žrtvenik,⁴ od kojega se je gornji ulomak našao godine 1869 u dolnjem gradu prigodom gradnje željeznice. Iz zbirke majora Kramera dospio je taj spomenik u osječki gradski muzej. Tamo se nalazi i doljnji ulomak drugoga žrtvenika, koji je zavjetovao Callimorphus, augur kolonije.⁵ Taj je spomenik vidio Katančić, dok je još bio čitav, u Belyu, a odanle je kasnije bio prenešen u Tenje i konačno dospio u gradski muzej.

2. Iz temelja stare gornjogradske crkve potječe jedan potpun rimski žrtvenik i doljnji dio od drugoga, za koje ne možemo ustanoviti, gdje su stajali prije nego što ih se uzelo, da služe kao građevni materijal. Za prvi barem je

Sl. 22. Ulomak žrtvenika od g. 209 posl. Kr.
Iz Osijeka $\frac{1}{10}$ nar. vel.

Sl. 23. Žrtvenik posvećen bogovima i božicama. Iz Osijeka $\frac{1}{19}$ nar. vel.

vjerojatno, da je negda stajao u kakovom Jupiterovom svetištu ili hramu, jer je posvećen Jupiteru i Fortuni. Spomenik (sl. 21) od numulitnoga vapnenjaka sa mnogo neravnih mjesta ima obični oblik rimskih žrtvenika (ara) sa profiliranim pojednostima i dvjema gužvama na gornjem kraju, koje su sprijeda urešene šesterolatičnim rozetama sa krugljicom na sredini. Na lijevoj pobočnoj strani izrađena je u reljefu zdjelica sa poduljim drškom, a na desnoj vrh sa ručicom (oinochoë). Visina spomenika iznosi 1.04 m, šir. 0.46 m, dublj. 0.40 m, visina ploče sa napisom 0.41 m. Napis glasi: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Fort(unae). Frequens, dec(urio) col(oniae) Murs(ensium), equo p(ublico), v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Na bazi: Asclepiades f(ecit). Dedicant Frequens, koji nam

¹ CIL III. 3275.

² CIL III 3274.

³ Col. mill. str. 85 i 88.

⁴ CIL III 10268.

⁵ CIL III 10267.

ne priopćuje ni svoga praenomena ni gentilnoga imena, bio je gradskim vješnikom (decurio) Murse. Naslov equo p(ublico), što ga Frequens ima, označuje ga kao pripadnika viteškoga stališa, u koji je on na svoju molbu od kojega cara uvršten bio, a s takovim je promaknućem bilo skopčano podjelenje državnoga konja. Svakako je Frequens morao biti imućniji čovjek, jer se je kao glavni uslov za postignuće viteškoga naslova tražilo, da kandidat mora posjedovati imetak od barem 400.000 sesteraca (po prilici 84.000 kruna); komu bi imetak spao ispod toga censusa, taj bi dapače gubio viteško pravo. — Na najdoljnjem profiliranom dijelu spomenika zabilježio je svoje ime klesar, koji ga je načinio. Taj čovjek, po imenu Asclepiades, morao je biti grčkoga porijekla, a možda je bio neslobodnoga stališa. Ne ćemo valjda pogriješiti, ako uzmemo, da je on u Mursi stalno prebivao i radio, jer je to bio znatniji grad, u kojemu možemo očekivati obrtnika svake vrste, dakle

Sl. 24—26. Žrtvenik posvećen Fortuni Casualis. Iz Osijeka. Po prilici $\frac{1}{4}$ nar. vel.

i klesara. — Frequensov žrtvenik posvećen je uz Jupitra još i Fortuni, koja u Osijeku valjda nije imala posebnoga hrama, nego možda samo svetište, koje se je prislanjalo uz Jupitrov hram. Istoj božici i to božici slučajne sreće posvećen je još jedan spomenik, koji dalje dole priopćujem.

3. Iz temelja stare gornjogradske crkve potječe doljnji ulomak jednoga žrtvenika (are) od vapnenjaka (sl. 22), 0·58 m vis., 0·60 m šir. i 0·40 m dub.; sada je u lapidariju osječkoga muzeja. Napis glasi: ...[donu]m ded[it]. [i]dib(us) Juli(i)s Pompeiano et Avito co(n)s(ulibus). Na spomeniku se je osim konca potpuno ispisane zavjetne formule sačuvao samo datum, naime 15. srpnja 209 posl. Kr., kada su bili redoviti konzuli neki Pompeianus i Avitus. Konzul Pompeianus je možebiti identičan sa sinom Lucille, kćeri cara Marka Aurelija i Tiberija Klaudivija Pompejana, o kojemu nam je poznato, da ga je car Caracalla dao ubiti,¹ a

¹ Vit. Carac. 3, 8.; cf. Herodian. 4, 6, 3.

valjda identičan i sa onim Tiberijem Klaudijem Pompejanom, vojničkim tribunom prve legije Minervije, koji je za zdravlje cara Septimija Severa i cijele njegove kuće dao u Lyonu načiniti žrtvenik Matronama.¹ Konzul Avitus možda je isti onaj konzul Q. Lollianus Q. f. Poll. Plautius Avitus, kojemu cijelu karijeru navodi jedan spomenik, nađen u atriju Veste u Rimu.²

4. Poblizje nepoznate osječke provenijencije jedan je na gornjoj strani nepotpun žrtvenik (ara) od pješčenjaka (sl. 23), 0·96 m vis., 0·49 m šir. i 0·40 m dubok, koji se sada nalazi u lapidariju osječkoga gradskoga muzeja u dvorištu realke. Kubitschek³ ga je godine 1878 vidio u šamcu na raskršću novogradske ceste i alföldske željeznice. Po udubinama na prednjoj strani baze može se zaključiti, da je kamen jednom služio kao građevni materijal. Nema sumnje, da se to nije dogodilo u antikno pogansko doba, gdje bi ovakovo oskvrnuće kojemu božanstvu posvećena predmeta nemoguće bilo. Mora se dakle pomišljati na novije doba, koje za stare spomenike nije poznavalo i ne poznaje pijeteta, kako bi oni to zaslužili, prosmatrajući ih često puta samo sa stanovišta materijalne njihove uporabivosti. — Spomenik ima oblik četverostrana bridnjaka sa otklesanim bridovima, tako da u prosjeku ima po četiri dulje i kraće stranice. Veoma izlizani napis, koji je prilično dobro priopćen u CIL III. 10264, glasi: [Dis] da[eabus]que (sic!) P(ublius) Marius Saturnin[us] ex vot(o) pos(uit) l(ibens) m(erito). U prvom retku jesu slova DA sigurna, a Domaszewski je ispred njih još vidio tragove slova S, a iza njih vertikalnu hastu slova E ili B. Meni se čini, da je klesar pogrešno pisao daeabus mjesto deabus. O drugom kakovom načinu nadopunjavanja i onako ne može biti govora. Svim bogovima i božicama posvećen je od osječkih spomenika još i ara neke Aurelije. (CIL III. 3274.)

5. Žrtvenik od pješčenjaka (sl. 24—26), 0·47 m vis., 0·26 m šir. i 0·255 m dubok, od sedamdesetih godina u narodnom muzeju u Zagrebu. Gornja strana, koja kao da je imala obične dvije gužve sa rozetama sprijeda, otučena je, a oštećen je i desni rub napisova lica. Na lijevoj užoj strani žrtvenika isklesan je u reljefu na desno stupajući krilati grif, koji meće desnu prednju nogu na točak, koji se pred njim nalazi. Na desnoj je strani jedno do drugoga zdjelica sa ručicom i vrč (oinochoë), dakle sprave, koje su rabile kod žrtvovanja. Napis glasi: Fortuna[e] casual(i) M(arcus) Ael(ius) Balbin[us], te[s]s[e]rar(ius) v(otum) [s(olvit) l(ibens)] m(erito). U 2 retku na kraju je slovo M izvan svake sumnje; u 4. retku, koji je kao i 5. znatno oštećen, raspoznaju se sigurni tragovi od drugoga S i od prvoga R, tako da o sigurnosti dopunjenja nema dvojbe. — Zanimiv je pridjevnik božice Fortune, koji nisam na nijednom drugom rimskom spomeniku našao. Biti će, da sa s pridjevkom Casualis označenom stranom božice u nekom savezu stoji grif sa kotačem, za kojega znademo, da stoji u snošaju i sa Nemezom. Sretni taj M. Aelius Balbinus, koji je valjda imao kakova povoda, da se ukaže božici Fortuni harnim, obnašao je vojničko-podčasnički čin tesserarija, kojemu je bilo zadaćom izdavanje parola.

¹ CIL XIII 1766.

³ Arch. epigr. Mitth. III, str. 158.

² Lanciani u Bull. com. 1883 str. 216.

Spomenik je već izdao S. Ljubić¹ uz neke netačnosti u čitanju; grifa je uz to držao za konjanika, a zdjelicu za ogledalo. Jedan dio tih pogrješaka ušao je i u CIL III. 10265.

Na koncu priopćujem ovdje još lijep jedan rimski nadgrobni spomenik od vapnenjaka (sl. 27), sa jednim dole pristajućim ulomkom sada još 1.70 m visok, 0.82 m širok i 0.26 m debeo, na doljnjem kraju nepotpun. Nađen je g. 1753, pa bio uzidan u zidu vani do ulaza u doljnjo-gradsku župnu crkvu, gdje ga je godine 1776 Katančić² vidio. Sada se nalazi u lapidariju narodnoga muzeja u Zagrebu. Spomenik ima oblik, koji češće nalazimo kod panonskih nadgrobničkih spomenika II. stoljeća iza Krista,³ pa je već Katančić pravo pogodio, kada drži, da je stariji od četvrtoga vijeka, u koji bi ga on inače radi jedne ligature slova M i A u 6. retku rado metnuo. Kamen je negda, sudeći po analognim primjercima takovih spomenika, stojao uspravljeno na grobu, umetnut četverouglastom peticom u odgovarajuću izdubinu čvrste četverouglaste baze od kamena. Doljnji komad kamena sa peticom i baza, na kojoj je počivao, nisu se sačuvali. Na spomeniku sada još razlikujemo tri dijela raznih dimenzija: U gornjem 0.735 visokom pojasu nalaze se dva napred okrenuta poprsja u srednjem reljefu, koji nam prikazuju dosta karakteristične portrete pokojnika Tita Aurelija Avita, veterana druge legije adiutrix i njegove supruge Ulpije Appiane. Desno je hitonom odjeveno poprsje starijega bradata i brkata muškarca, kojemu čovjek nebi odsjekao onih 76 godina, koje napis naročito napominje. U lijevoj ruci, kojoj se na malom prstu raspoznaje prsten, drži smotak duguljasta i oblata oblika, na koji upozoruje, postaviv kažiprst desne ruke nanj. Taj motiv pokazivanja na smotak u ruci opetuje se na mnogim rimskim nadgrobničkim spomenicima, pa nema sumnje, da mora imati svoje znamenovanje. Biti će, da se tu upozoruje na spis, koji sadržaje podjelenje rimskoga građanskoga prava, što ga je dotičnik po-

Sl. 27. Nadgrobni spomenik T. Aur. Avita i njegove supruge Ulpije Appiane. Iz Osijeka. $\frac{1}{14}$ nar. vel.

¹ Inscr. quae Zagr. in mus. nat. asservantur str. 9, br. 12.

² De col. mill. str. 83. — CIL III. 3283.

³ Sr. n. pr. Viestnik XIV. p. 34 (iz Vinkovaca); Viestnik n. s. I. str. 160 (iz Topuskoga).

lućio ili na časni otpust iz vojničke službe. Na lijevoj strani nalazi se poprsje žene, kako se čini, srednjih godina, koja meće lijevu ruku na rame svoga supruga. Odjevena je hitonom, koji je na obim ramenima prikopčan dugmetima ili okruglim fibulama; na prsima se nalazi nešto veća fibula okrugla oblika. Desnom rukom kao da je prihvatila himation, koji joj je spao s lijeva ramena, pa ga je provukla ispod lijevoga pazuha. Kosa joj je nad čelom po sredini razčešljana i kao da s nekom vrsti kape pokriva. — Sa strana obijuh figura stoje dva hvojama urešena pilastra sa korintskim kapitelima i bazama, a na njima počiva 0'075 m debela arhitravna greda. Iznad te grede očekivali bi zabat, kojim se je završavala aedikula, u kojoj su bila smještena poprsja pokojnika. Da je nekakov oveći predmet na vrhu spomenika zaista i bio pričvršćen, dokazuje 0'055 dub. i 0'055 šir. udubina, u kojoj se još sada nalazi komad željeznoga čavla i uljeveno olovo, kojim se je on učvrstio bio. Kako se ta udubina nalazi na sredini, to se smije pomišljati na troglasti arhitektonski nastavak.

Drugi pojas Avitova spomenika, 0'30 m visok, imao bi se smatrati krepidomom, na kojemu spomenuta aedícula stoji. Na njemu je amfora sa omanjim ručicama, velikim zjalom i s reljefnim lišćem urešenim tijelom, iz koje izilazi na svaku stranu po jedna lozina rozgva sa lišćem i po jednim grozdom.

Najdoljnji dio zaprema 0'64 m široko uokvireno polje sa napisom, koji glasi: T(itus) Aur(elius) Avitus, vet(eranus) leg(ionis) II adi(utricis), ann(orum) LXXVI vivos sibi et Ulpiae Appianae. coniugi pientissimae. Vivi sibi posuer[unt]. Na rubovima ovoga i srednjega pojasa izklesan je ornamenat tangentama spojenih špirala. Klesarski posao dosta je surov, kako se to u provincijalnom gradu na skrajnjoj međi rimskoga carstva i na pragu barbarstva drugačije i ne može očekivati. Ruke, odjeća i posuda sa lozom su nezgrapno izvedene; lica, koja odaju individualne portretne crte, nešto su bolja. Za proizvod provincijalne klesarske radionice radnja je u ostalom prilično dobra. Po karakteru slova spadao bi spomenik u II. stoljeće posl. Kr.

Dr. Josip Brunšmid.